

PIOTR BROŻEK

Ośrodek „Brama Grodzka Teatr NN”

Rok 1973, czyli zamek krzyżujących się losów

The Year 1973, or the Castle of Intersecting Destinies

Abstract

The year 1973 becomes a symbolic departure point for a journey undertaken together with a group of Italian intellectuals to seemingly unconnected events and locations. Just like successive several seconds long TikTok narrations, consecutive paragraphs of this text draw attention to the need to change both current and direction. The presented text attempts to flow in the manner of a stream of information without allowing time for reflection. Do new models of thinking, nourished by artificial intelligence, take us back into Stone Age caves? A world based on algorithmic media resembles a castle of crisscrossing fates, in which contemporary illiterates meet to examine in silence successive pages of TikTok narratives.

Keywords: Italy; 1973

Abstrakt

Rok 1973 staje się symbolicznym punktem wyjścia do podróży wraz z gronem włoskich intelektualistów po z pozoru niepowiązanych ze sobą wydarzeniach i miejscach. Tak jak kolejne kilkusekundowe narracje na Tik Toku, tak kolejne akapity tekstu przyciągają uwagę, aby po chwili zmienić nurt i kierunek. Tekst stara się płynąć strumieniem informacji nie dając czasu na refleksję. Czy nowe modele myślenia karmione przez sztuczną inteligencję prowadzą nas z powrotem do paleolitycznych jaskiń? Świat oparty na mediach algorytmicznych przypomina zamek krzyżujących się losów: miejsce, w którym współcześni analfabeci spotykają się, aby oglądać w ciszy kolejne karty tiktokowych narracji.

Słowa kluczowe: Włochy; 1973

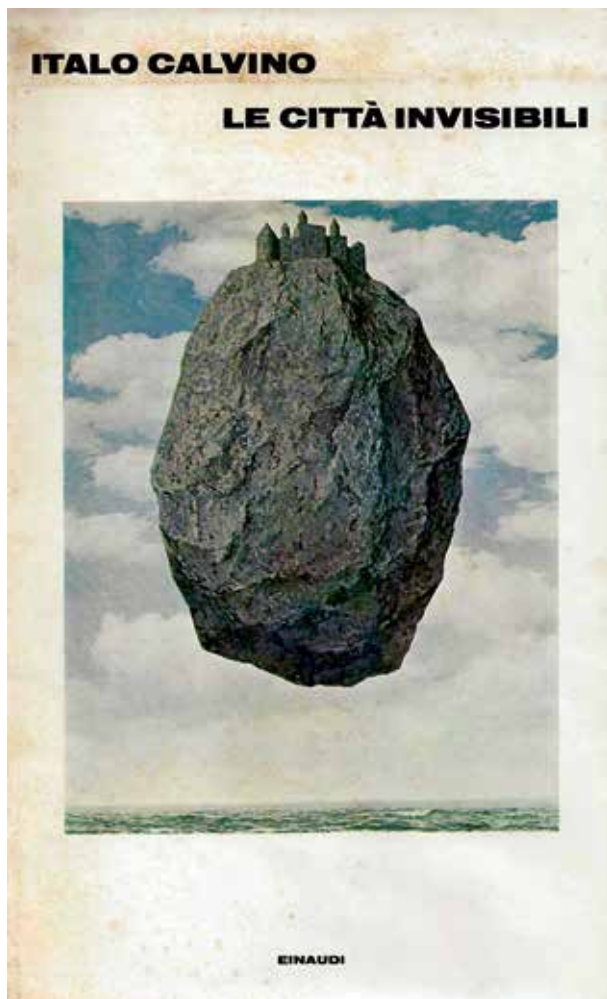
O autorze

Piotr Brożek – doktor sztuki, reżyser między innymi filmu dokumentalnego o pańszczyźnie *Niepamięć*, *Krótkiego filmu o prawie autorskim* i *Sztormu*; w twórczości filmowej dotyka tematyki wykluczenia. Współpracuje z Ośrodkiem „Brama Grodzka – Teatr NN”, gdzie realizuje autorskie projekty artystyczno-komemoracyjne, o których informowały między innymi „Washington Times”, Deutsche Welle, BBC One i CNN Mexico. Praktykę artystyczną i badawczą łączy z eksploracjami starych i nowych form storytellingu.

Rok 1973, czyli zamek krzyżujących się losów

Tyle razy opowiadałaś mi, kiedy się to wszystko zaczęło¹.

Spartakus stoi u podnóża Wezuwiusza. Bitewny kurz wymieszany z potem i krwią klei się do opalanej skóry. Gladiator bierze zwycięski oddech, jego płuca wypełnia gorące powietrze i *pucolana*². Jest rok 73 p.n.e. Kilkaset lat później większość mieszkańców cesarstwa rzymskiego może być potomkami niewolników, a w roku 1973 ponad pięć milionów mieszkańców Włoch może być analfabetami.

Italo Calvino, *Le città invisibili*, okładka książki.

Dwieście pięćdziesiąt kilometrów dalej, w pobliżu Rzymu, poranne słońce oświetla blade męskie plecy. Ciało leży w tej samej pozycji już od kilku godzin, rozrzucone ręce i nogi zdają się wpisywać w okrąg. Trzy tygodnie później odbędzie się premiera filmu *Salo, czyli 120 dni Sodomy*, który prawdopodobnie przyczynił się do śmierci włoskiego intelektualisty i reżysera Piera Paola Pasoliniego, którego zwłoki odnaleziono na plaży w Ostii. Witruwiusz stwierdziłby zapewne, że *pucolana* dopełniła dzieła, osiadła za paznokciami, w uszach, pod napletkiem i zacementowała na zawsze pozycję artysty w historii kinematografii. Według Umberta Eco, który w odróżnieniu od Witruwiusza wiedział, co wydarzyło się w Pompejach w latach 70., kariera filmowa Pasoliniego była zamkiem zbudowanym z piasku; twierdził bowiem, że o Pasolinim świat by dzisiaj milczał, gdyby nie jego tajemnicza śmierć.

Wyobraźmy sobie przyzawkową oberżę. Wraz z nastaniem nocy spotykają się w niej damy i rycerze. Wszyscy są pozbawieni mowy. Dzięki kartom tarota „opowiadają” sobie historie. Symbole ukryte w obrazach hipnotyzują bogactwem narracyjnych kontekstów. Jesteśmy w środku *Zamku krzyżujących się losów*, powieści napisanej przez Itala Calvina. Jest rok 1973. Każdy kolejny akapit to nowa karta.

Pięćdziesiąt lat później umiera Silvio Berlusconi, czterokrotny premier Włoch, biznesmen, showman, magnat telewizyjny, prezes klubu piłkarskiego AC Milan, „prawdziwy przyjaciel”, jak powie o nim Władimir Putin, bohater afery *bunga bunga*, a także człowiek, który zmienił sposób uprawiania europejskiej polityki. Kilka miesięcy przed śmiercią Berlusconi – mediolańczyk z krwi i kości – zadebiutuje na wideokartach TikToka.

Francesco Sforza – mediolańczyk z krwi i kości – mimo iż został księciem Mediolanu, nie doczekał się konnego pomnika zamówionego u Leonarda da Vinci. Doczekał się natomiast magicznych kart tarota oraz traktatu *De Principatibus*, dzieła, które uczyniło z jego autora – Niccolò Machiavellego – guru marketingu politycznego.

Machiavelli wiedział, że do osiągnięcia politycznego sukcesu niezbędna jest siła. Teorie wzajemnej kontroli i równowagi, które wykląda w *Księciu*, mogą być rozumiane jako przejaw demokratycznych idei praw obywatelskich, ale w szerszym odczytaniu przywodzą na myśl zaczątek autorytarnej władzy, bo w końcu – jak pisze autor – władca cnotliwy musi zginąć.

W 1973 roku Silvio Berlusconi, początkujący biznesmen i niedoszła gwiazda włoskiej muzyki rozrywkowej, zakłada telewizję kablową TeleMilano, która będzie stanowiła jeden z filarów jego późniejszego niecnotliwego medialnego imperium.

W mediolańskim tygodniku „Tempo” ukazuje się recenzja powieści Itala Calvina *Le città invisibili*. Autorem tekstu jest niepokorny Pier Paolo Pasolini. Żeby napisać taką książkę, Calvino musiał być – według Pasoliniego – krystalicznie cierpliwym chłopcem i jednocześnie starcem obserwującym przemijające życie³. Na okładce książki widnieje ogromna

skała zawieszona w powietrzu, na jej szczycie stoi niepozorny zamek, natomiast na okładce tygodnika uścisk dłoni i napis: *Vietnam anno zero*. Jest 28 stycznia 1973 roku.

W tym samym roku Tiziano Terzani publikuje debiutancką książkę reporterską *Pelle di leopardo*. Chwilę później ostatni amerykańscy żołnierze opuszczą Wietnam. Włoch przez kilkanaście miesięcy przemierzał fronty toczzonej tam wojny, prowadząc dziennik, który rozpoczął konstatacją: „Pierwsze martwe ciało robi wstrząsające wrażenie, ale każde następne znieczula i zobojętnia”⁴. Dalej pisał o tym, że wojny nie da się przeżyć neutralnie, zawsze jest się po którejś stronie linii frontu. Kula, którą słyszysz, nie jest tą, która cię trafi – miał często słyszeć od żołnierzy włoski reporter.

Na znak protestu przeciwko dyskryminacji rdzennych Indian w Hollywood Marlon Brando odmawia przyjęcia Oscara za rolę włoskiego gangstera Vita Corleone w filmie *Ojciec chrzestny*. Jest 27 marca 1973 roku.

W sierpniu tego samego roku Aleksandros Panagulis, przywódca greckiego ruchu oporu, który kilka lat wcześniej przeprowadził nieudany zamach bombowy na dyktatora Papadopoulosa, wychodzi z więzienia. Włoska dziennikarka Oriana Fallaci – prywatnie bliska przyjaciółka Pasoliniego – umawia się z Panagulisem na wywiad. Kilka lat później, w odstępie zaledwie paru miesięcy, dwie wielkie miłości włoskiej reportażystki – Pasolini i Panagulis – tracą życie w niewyjaśnionych okolicznościach. Fallaci przekuje złość i rozpacz w swój najsilniejszy oręż. Książki, które napisze, będą z jednej strony wynikiem prywatnego śledztwa, by odzyskać sprawiedliwość dla Pasoliniego, z drugiej rozliczeniem burzliwego związku z niecotliwym buntownikiem Panagulisem.

Piotr Kletowski, twórca obszernej monografii Pasoliniego, podsumowuje jego ostatnie dzieło słowami: „Sztuka jest faszyzmem, artysta jest faszystą. Kto tworzy sztukę, nie może uciec od autorytaryzmu, od przemocy, jaką jest w swej istocie twórczość”⁵.

Antonio Cacci, który przejdzie do historii włoskiej muzyki rozrywkowej jako Little Tony, wydaje w roku 1973 płytę z tytułowym przebojem *Giovane cuore*.

*giovane cuore
non sai l'emozione
che ti puo' dare
una storia d'amore
lascia i pensieri
volare nel vento
se e' per amare
e' sempre il momento
na na na na na*

Umberto Eco pod pseudonimem „Dedalus” publikuje książkę dla dzieci *Ammazza l'uccellino*, w zamyśle autora będącą erudycyjną parodią moralizatorstwa znanego ze szkolnych lektur. Tekst jest zapewne następstwem innego przedsięwzięcia, w które Eco angażuje się w tym samym

Khaby Lame, tiktoker, za: Wikipedia Commons.

czasie, czyli w roku 1973, a mianowicie współtworzenia programu telewizyjnego *Parlare, leggere, scrivere*.

Program, który z założenia miał pełnić funkcję edukacyjną, podejmuje walkę z analfabetyzmem. Język włoski, według autorów, nie jest wspólnym dziedzictwem wszystkich mieszkańców republiki. Tylko jego unifikacja może przekształcić masy w prawdziwych włoskich obywateli.

Gesualdo Bufalino w przedmowie do książki *La luce e il lutto* deklaruje wprost, że powstała ona, żeby zmierzyć się z moralnym analfabetyzmem, jakim dotknięta jest jego ukochana Sycylia (i nie tylko ona). To zbiór esejów, aforyzmów i opowieści nacechowanych codziennymi emocjami, czyli tym, czego chłodna Północ nie może Sycylijczykom odmówić. Bufalino odkrywa przed czytelnikami historię na wskroś miłosną, która nie wzbudzałaby zapewne takiego zainteresowania, gdyby nie analfabetyzm głównych bohaterów. Niepiśmienna Sycylijka wysłała listy do swojego męża, imigranta, w których zamiast kwiecistych metafor i epitetów widnieją tylko rysunki. Piktogramy, które kreśli, mogą przywołać na myśl dziecięce zabawy kredkami albo malowidła znane z prastarych jaskiń – w tym przypadku szczególnie silne jest skojarzenie z bułgarską paleolityczną jaskinią Magura.

Najstarsza sztuka jaskiniowa we Włoszech została odnaleziona u podnóża Alp, nieopodal miejscowości Fu-

Silvio Berlusconi. Fot. R. de Luca, za: Associated Press.

mane, czyli, z perspektywy Sycylijczyka, na dalekiej, wykształconej Północy. Sycylia natomiast posiada Grotta dell'Addaura z naskalnym graffiti, które zostało okrzyknięte najstarszą europejską sztuką homoerotyczną. Sztuka jaskiniowa jawi się jako przykład symbolizmu obrazowego, czyli myślenia prelogicznego. Jak pisałem już gdzie indziej,

Anna Pałubicka, autorka *Gramatyki kultury europejskiej*, pisząc o ponowoczesnej kulturze masowej, zauważa symptomy wskazujące na uwstecznienie ewolucji rozwoju umysłowości ludzkiej, na powrót do myślenia prelogicznego. Objawia się to procesem zaniku symbolizmu wyrazowego na rzecz symbolizmu obrazowego.

Autorka podpira swoje rozważania koncepcją polskiego psychiatry Jana Mazurkiewicza, który twierdził, że myślenie schizofrenika jest zbliżone do myślenia człowieka pierwotnego. Myślenie logiczne zostaje zdegradowane przez chorobę do niższego poziomu rozwoju, do myślenia prelogicznego, które Lévy-Bruhl nazywał wyobrażeniowym. Następuje animizacja rzeczywistości, każdy przedmiot nabiera sprawczości, a każde pragnienie musi zostać natychmiast zrealizowane. Autorka zwraca uwagę, że kultura masowa stawia przede wszystkim na przeżycia i emocje, odstawiając na bok refleksyjność i interpretacje. Konkludując swe rozważania, stwierdza, że nawet jeśli rzeczywiście mamy do czynienia z procesem kolektywnej degradacji umysłowej, to jest to tylko strategia adaptacyjna człowieka wobec nowych form kultury⁶.

TikTok, w odróżnieniu od tradycyjnych mediów społecznościowych, opiera się na rozbudowanym algorytmie, który indywidualizuje wyświetlane treści wideo. Aplikacja uczy się użytkownika, rozpracowuje jego strukturę myślenia, analizuje najbliższych mu ludzi, a następnie niczym zaufany kucharz podaje ciepły i emocjonalnie nasycony kontent, który jest smaczny i uzależniający. Posiłek trwa zazwyczaj kilka sekund, po nim następuje kolejny. I kolejny...

Najbardziej znany włoski tiktoker Khaby Lame był na Półwysp Apeniński z Senegalą i musiał dość długo czekać, nim został pełnoprawnym obywatelem republiki. Lame wypracował dla swoich krótkich narracji charakterystyczną formę, która opiera się na parafrazie filmów

innych autorów. Tiktoker pokazuje w swoich filmach prostszą wersję z pozoru skomplikowanych czynności prezentowanych przez innych twórców. Charakterystyczny gest rozłożenia rąk na końcu każdego filmu, który stał się znakiem rozpoznawczym Lamego, zdaje się mówić: „I co w tym trudnego, głupcze?”. Nie da się uniknąć wrażenia, że miliony wyświetleń pod kolejnymi filmami to miliony prztyczków w nos dla postkolonialnego świata. Widzowie Lamego to zarówno mieszkańcy Europy – bogatej Północy, oglądający go w galeriach handlowych i klimatyzowanych mieszkaniach – jak i Afryki, czyli biednego Południa, oglądający go, dopóki otwarte morze nie zgubi zasięgu. Lame ma na TikToku 168 milionów obserwujących i stał się pełnoprawnym celebrytą. W 2022 roku senegalski imigrant został także pełnoprawnym obywatelem republiki włoskiej, co skwitował znanym gestem rozłożenia rąk: „I co w tym trudnego, głupcze?”.

Bohaterowie filmów Khaby Lamego to współcześni analfabeci. Ponad 11 milionów Włochów jest obecnie dotkniętych analfabetyzmem funkcjonalnym. Mimo posiadanego wykształcenia nie potrafią czytać ze zrozumieniem ani myśleć krytycznie⁷. Czy to pozbawione mowy postaci z powieści Calvina, które zatracając się w tarocie, przenoszą się myślami na karty *Dekameronu*? A może ulicznicy *accattone*, bohaterowie filmów Pasoliniego, błądzący wzrokiem pomiędzy krawędziami ekranów? Nieudany przedśmiertny debiut byłego włoskiego premiera na TikToku zdaje się mówić, że każda epoka ma swoich niepiśmiennych.

Umberto Eco podnosi z chodnika martwego ptaka, Silvio Berlusconi związa kabel od mikrofonu, Pier Paolo Pasolini buduje zamki z piasku, Khaby Lame rozkłada ręce, stojąc w oknie pałacu watykańskiego. W zamku krzyżujących się losów wszystko jest możliwe. Wszystko to, co się nie wydarzyło, wydarzyć się może. TikTok jest tylko przyzankową oberżą naznaczoną kartami tarota. Prawdziwe niewidzialne miasta będą budowane z algorytmów na bazie *pucolany*.

Przypisy

- 1 Pier Paolo Pasolini, *Orgia*, przeł. E. Bal, Księgarnia Akademicka, Kraków 2003, s. 34.
- 2 Pył wulkaniczny, składnik rzymskiego cementu, który stanowił ważny element infrastrukturalnej potęgi imperium, wdychany zarówno przez ówczesnych gladiatorów, niewolników, cesarzy, jak i barbarzyńców.
- 3 <https://pasolinilepaginecorsare.blogspot.com/2023/06/pasolini-recensisce-italo-calvino-le.html>, dostęp 26.09.2023.
- 4 Tiziano Terzani, *W Azji*, przeł. J. Wajs, W.A.B., Warszawa 2011, s. 27.
- 5 Piotr Kletowski, *Ostatni film Pasoliniego*, „Dwutygodnik” 2013, nr 11 (119); www.dwutygodnik.com/artukul/4840-ostatni-film-pasoliniego, dostęp 26.09.2023.
- 6 Piotr Brożek, *Biocinema: rośliny + człowiek*, Akademia Sztuk Pięknych, Gdańsk 2023, s. 41.
- 7 *Strategia per le Competenze dell'OCSE*, Italia 2017; www.oecd.org/skills/nationalskillsstrategies/Strategia-per-le-Competenze-dell-OCSE-Italia-2017-Sintesi-del-Rapporto.pdf, dostęp 26.09.2023.